Türkiye imtiyazlı şirketlerle elektrik tarihinde başa geri döndü

Dışa bağımlılığın dayanılmaz ağırlığı

Özelleştirme sürecinin başlamasıyla birlikte 1980'lerin son yıllarından itibaren dışa bağımlı bir kaynak olan doğalgazın ağırlığının giderek arttığı görülmektedir. Doğalgazın elektrik üretimindeki payı 1985'te yüzde 0.2 düzeyinde bulunurken, 1990 yılında yüzde 17.7'ye, 1995'te yüzde 19.2'ye, 2000 yılında yüzde 37'ye yükselmiştir.

Orhan ÖRÜCÜ
Elektrik Mühendisi

Türkiye özelleştirme sürecinin başladığı 1980'lerden itibaren elektrik üretiminde doğalgazın giderek artan payıyla birlikte dışa bağımlılık sorununu tartışır olmuştur. Tarihin tozlu raflarına kaldırılan belgelere bakıldığında yaşanan deneyimlerden dersler çıkarılmadığı görülmektedir.

Ülkemizde elektriklendirme faaliyetlerinin yaygın bir biçimde başladığı 1911 yılından bugüne kadar geçilen aşamaları ve nasıl bir elektrifikasyon (elektriğin üretilmesi, iletilmesi, dağıtılması işlemleri) stratejisi oluşturulmaya çalışıldığının tarihçesini incelemek, bugün **"politikasızlığın"** politika yapıldığı bir ortamı daha iyi değerlendirmeyi sağlayacaktır. Bu süreç, aynı zamanda elektrik enerjisi de dahil olmak üzere enerji alanında yıllar içinde nasıl dışa bağımlı bir yapı oluşturulduğunu sergilemektedir.

Türkiye'nin elektrik enerjisi tarihi, 1911 yılından bugüne kadar geçen dönem dikkate alındığında, özellikleri yönünden 5 bölüme ayrılabilir:

1-İmtiyazlı şirketler dönemi (1911-1939).

2-Elektriklendirmenin kamu kuruluşları eliyle yürütüldüğü dönem (1939-1953).

3-Enterkonnekte sistem, bölgesel termik ve hidrolik santralların kurulduğu dönem (1953-1970).

4-Türkiye Elektrik Kurumu (TEK) dönemi (1970-1985).

5-TEK'in tekelinin kaldırıldığı ve imtiyazlı şirketlere tekrar geçilen dönem (1985-2002).

6-Elektrik hizmetinin parçalandığı, çok başlı yapılanmanın oluşturulduğu piyasacı dönem (2002-…).

İmtiyazlı şirketler dönemi

Osmanlı döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında imtiyazlar yoluyla yabancı şirketler tarafından gerçekleştirilen elektrik hizmetleri, 1930'ların sonlarında kamulaştırılmıştır. Devletçilik politikalarının yükseldiği, elektrik gibi büyük yatırım gerektiren altyapı hizmetlerinin devlet eliyle gerçekleştirilmeye başlandığı bu döneme geçişte elektrik hizmetleriyle ilgili taleplerin karşılanmasında yabancı firmalarla yaşanan sorunlar da etkili olmuştur. Etibank, şeker fabrikaları, demir-çelik, SEKA, İller Bankası gibi büyük kuruluşlarının devlet eliyle kurulması da Türkiye'de elektrik hizmetinin gelişmesinde önemli rol üstlenmiştir. Dağıtım hizmetlerinin belediyelere devredildiği bu dönemde ülke çapında elektrik enerjisi ihtiyacını karşılamaya yönelik bütün santral, trafo merkezleri ve aboneler arasında bağlantı sağlayan bir enterkonnekte sistem bulunmuyordu.

İlk Enerji Kongresi'nden yansımalar

Türkiye'de ilk kez 6 Nisan 1953 tarihinde I. İstişari Enerji Kongresi toplanmıştır. Kongreye ilişkin Basın Yayın Genel Müdürlüğü'nün arşivinden alınan habere göre, dönemin Bayındırlık Bakanı **Kemal Zeytinoğlu**, Türkiye'nin yıllık 800 milyon kilovatsaat elektrik üretimi gerçekleştirdiğini, ancak bunun yalnızca yüzde 4'lük bölümünün su kaynağından sağlandığını, yüzde 96'sı için yapılan kömür tüketimi nedeniyle büyük döviz kaybına uğrandığını kaydetmektedir. 1953 tarihli bu kongrede alınan kararlar, oldukça gecikmeli de olsa Türkiye elektrik tarihinde yaşama geçirilmiş önemli adımlar olarak sayılmaktadır.

Kongre Düzenleme Heyeti adına Bayındırlık Bakanlığı Şirket ve Müesseseler Başkanı **Tevfik Fikret Suer**'in **"Türkiye I. İstişari Kongresi'ne Ait Enerji Raporları, Konuşmalar ve Alınan Kararlar"** kitabında yer alan önsözü, enerji alanının o dönemde ifade ettiği anlamı ortaya koymaktadır:

"Mühendislerimizin hesaplarını şaşırtan ve tahminlerini aşan bir kalkınma ve inkişaf seyrine girmiş bulunan yurdumuzun, son derece muhtaç olduğu bol, ucuz ve daima güvenilir enerjimizi ancak bölge santralları ile ve interconnection (enterkonnekte) şebekeleri ile temin edilmesinin kaçınılmaz bir zaruret olduğu anlaşılmıştır. Bitip tükenmeyen su kuvvetlerine fazlası ile sahip olan yurdumuzun, bu kaynaklardan bir gün evvel faydalanması ekonomik, rantabl projelerin, iyi hesaplanmış iyi düşünülmüş iyi koordine edilmiş memlekete şamil bir programla tatbik edilmesi için 'Türkiye Enerji Kurumu' **namı altında teşkilatlanma hususunda kongremizde kararlar alınmıştır.**

Köy elektrifikasyonu davasının da ele alınması hususunda keza icap eden lüzumlu kararlar alınmıştır.

Biz köy elektrifikasyonundan, köyün sadece karanlıktan kurtarılması gayesini istihdaf etmiyoruz. Elektriğin, bu sihirli kuvvetin zirai istihsal kudretimizin artmasında ve bunların değerlendirilmesinde ve köylerimizin her bakımdan kalkınmalarında son derece hayati bir rol ifa edeceğini inanıyoruz. Amerika'da elektriğin çiftliklerde dört yüzden fazla sahası bulunduğunu göz önünde tutmamız lazımdır. Şehirde, köyde ve çiftlikte hülasa her yerde enerji davası bizim için de bir medeniyet davası olmalıdır."

Enerjide dışa bağımlılık

İlk olarak bu kongrede bir karar olarak alınmış olmasına rağmen Türkiye Elektrik Kurumu'nun (TEK) oluşturulması 1970 yılını bulur. Ancak bu süreç içinde enterkonnekte şebekenin kurulması, bölgesel hidrolik ve termik santralların yapılması konusunda önemli aşamalar kaydedilir. Ancak öngörülen üretim hedeflerinden şaşılmış, Türkiye'nin enerji alanındaki dışa bağımlılığı artmıştır. 1973-1980 yılları arasında Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) başkanlığı yapmış olan **Teoman Öztürk**, 17 Mayıs 1974 tarihli genel kurul konuşmasında, **"Linyitlerimizi ve yüzey suyu potansiyelimizin yüzde 4'ünü bile değerlendiremezken, enerjimizin yüzde 70'ini fueloilden elde etmeye (…) yönelinmiştir"** uyarısında bulunmaktadır. Öztürk, 1978 Genel Kurulu'nda ise **"Bugün ülkemizde enerji gereksiniminin ancak yarısı öz kaynaklarımızdan karşılanmaktadır. Taş kömürünü Amerika'dan, petrolü Libya, Irak, Kuveyt ve diğer ülkelerden sağlayan Türkiye'de kişi başına elektrik üretimi 448 kilovatsaattir. Bu rakam dünyanın en geri ülkelerindeki rakamlara eşittir"** saptamasını yapmaktadır.

TEK'ten imtiyazlara dönüş

TEK çatısı altında 1970'lerden itibaren sürdürülen bütüncül yapı 1980'lerde yeniden yapılanma, özelleştirme ve serbestleştirme ile imtiyazlı şirketlere geri dönüşün başlamasıyla sona erer. Türkiye elektrik tarihinde yaşanan ilerleme bu yapılanma ile birlikte geri dönmüş yeniden imtiyazlı şirketler dönemi başlatılmıştır.

Görülüyor ki elektrik sektöründe yıllar sonra tekrar başa, imtiyazlı şirketler dönemine dönülmüştür. Geçmiş zamanda imtiyazlı şirketler yükümlü oldukları yatırımları yapmadıkları, buna rağmen elektrik fiyatlarını devamlı yükselttikleri için kamu yararı gözetilerek bu imtiyazlar satın alınmışken, imtiyazlı şirketlere dönüşle yeniden Türkiye'nin aynı süreci yaşamasına göz yumulmuştur. Adına yap-işlet-devret, yap-işlet, işletme hakkı devri denilen bu imtiyazlara, alım garantileri, Hazine garantileri ve tahkim gibi bağlayıcı süreçler eşlik etmiştir. Bunun sonucunda kamu milyarlarca dolarlık zararlara uğramıştır. Halen bu imtiyazlı sözleşmeler yürürlükte olmakla birlikte bu süreci reddederek yeniden yapılanma sağlama iddiasıyla 4628 sayılı Elektrik Piyasası Yasası ile Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu yaratılmış ve yatırımları kamunun değil şirketlerin yapması için beklenmeye başlanmıştır. Bu piyasacı geçiş döneminin sonu da artık görünmüştür. Ne yazık ki sonuç 1910-1939 yılları arasındaki imtiyazlı şirketler döneminde de yaşanan yatırımsızlıktır. Tatlı kâr garantisi olmaksızın şirketler yatırım yapmamaktadırlar. Bu sorunu da çözmek üzere fahiş fiyatlı elektrik alım dönemi başlatılmıştır. İçinden geçmekte olduğumuz bu dönemde izlenen enerji politikasının ülkeyi nereye götüreceğini görmek için daha fazla beklemeye gerek yoktur. İmtiyazlı şirketler dönemini anımsamak yeterlidir. İmtiyazlı şirketler ve piyasacı geçiş dönemiyle birlikte

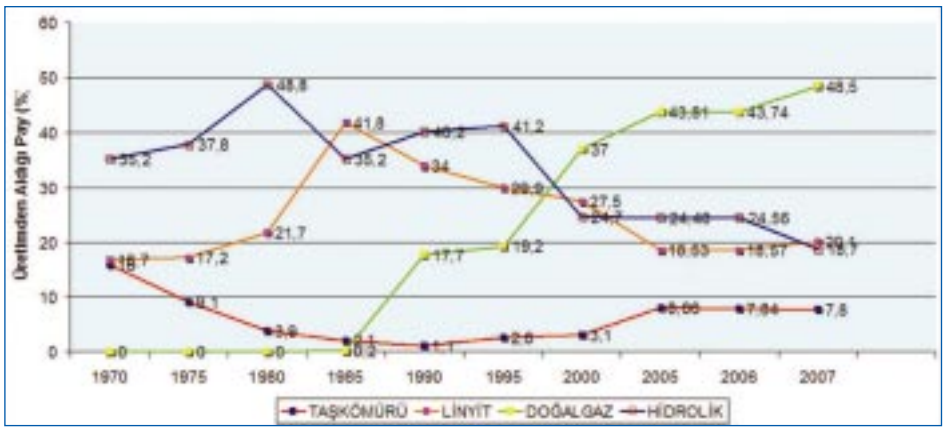

Yıllara göre kaynak değişimi

doğalgaz kullanımı yoluyla yaratılan dışa bağımlılığa bugün elektrik üretiminde ithal kömür **"parlayan yıldız"** olarak eklenmek istenmektedir.

Doğalgazla elektrik üretimi 3 yılda ikiye katlandı

Özelleştirme sürecinin başlamasıyla birlikte 1980'lerin son yıllarından itibaren dışa bağımlı bir kaynak olan doğalgazın ağırlığının giderek arttığı görülmektedir. Doğalgazın elektrik üretimindeki payı 1985'te yüzde 0.2 düzeyinde bulunurken, 1990 yılında yüzde 17.7'ye, 1995'te yüzde 19.2'ye, 2000 yılında yüzde 37'ye yükselmiştir. 2005 yılında ise doğalgazla elektrik üretimi, yüzde 43.8 oranıyla toplam elektrik üretiminin yarısına yaklaşmıştır. Geçen yıl ise Türkiye 191.2 milyar kilovatsaatlik elektriğin 92.8 milyar kilovatsaat ile yüzde 48.5'ini ithal ettiği doğalgaz kaynağından üretmiştir. 2004 yılında elektrik üretiminde doğalgaz, 58.7 milyar kilovatsaat üretim miktarı ile yüzde 39.3 paya sahipti. Yani yalnızca 3 yıllık dönemde doğalgaza bağlı elektrik üretimi yüzde 58 artışla elektrik üretim miktarını ikiye katlamıştır. Yerli kaynak söylemiyle iktidara gelen ve 59. Hükümet dönemi boyunca da bu söylemi sürdüren AKP Hükümeti döneminde doğalgazla elektrik üretiminde bu denli artış olması derin bir çelişki oluşturmuştur. Doğalgazın elektrik üretimindeki payına, LPG, ithal kömür, motorin, fuel-oil gibi dış kaynaklar da eklendiğinde, yabancı kaynakların elektrik üretimindeki payı çok daha yukarılara çıkmaktadır.

Yerli kaynak unutuldu

Buna karşılık Türkiye'nin yerli kaynakları olan su ve kömür yatakları değerlendirilmemektedir. Yıllar itibariyle verilere bakıldığında, linyit ve su kaynaklarının elektrik üretimindeki payının giderek azaltıldığı ortaya çıkmaktadır. Su kaynaklarından elektrik üretimi 1980'de yüzde 48.8'lik payıyla en yüksek düzeyine ulaştıktan sonra gerilemeye başlamış, 1995 yılında yüzde 41.2'ye, 2000'de yüzde 24.7'ye ve 2005'te yüzde 24.5'e düşmüştür. Geçen yılın elektrik üretim verilerine bakıldığında ise su kaynaklarından yapılabilen elektrik üretimi yüzde 18.7'ye gerilemiştir. Kömürden elektrik üretimi ise 1985'te ulaştığı yüzde 41.8'lik en yüksek düzeyinden sonra giderek düşüş göstermiştir. Geçen yıl elektrik üretiminde kömürün payı ise yüzde 27.8 olmuştur ki bunun da yaklaşık yüzde 19'luk bölümü yerli kömür kaynaklarına dayanmaktadır. ■

TEK çatısı altında 1970'lerden itibaren sürdürülen bütüncül yapı 1980'lerde yeniden yapılanma, özelleştirme ve serbestleştirme ile imtiyazlı şirketlere geri dönüşün başlamasıyla sona erer. Türkiye elektrik tarihinde yaşanan ilerleme bu yapılanma ile birlikte geri dönmüş, yeniden imtiyazlı şirketler dönemi başlatılmıştır.

Türkiye brüt elektrik üretiminin birincil enerji kaynaklarına göre aylık dağılımı

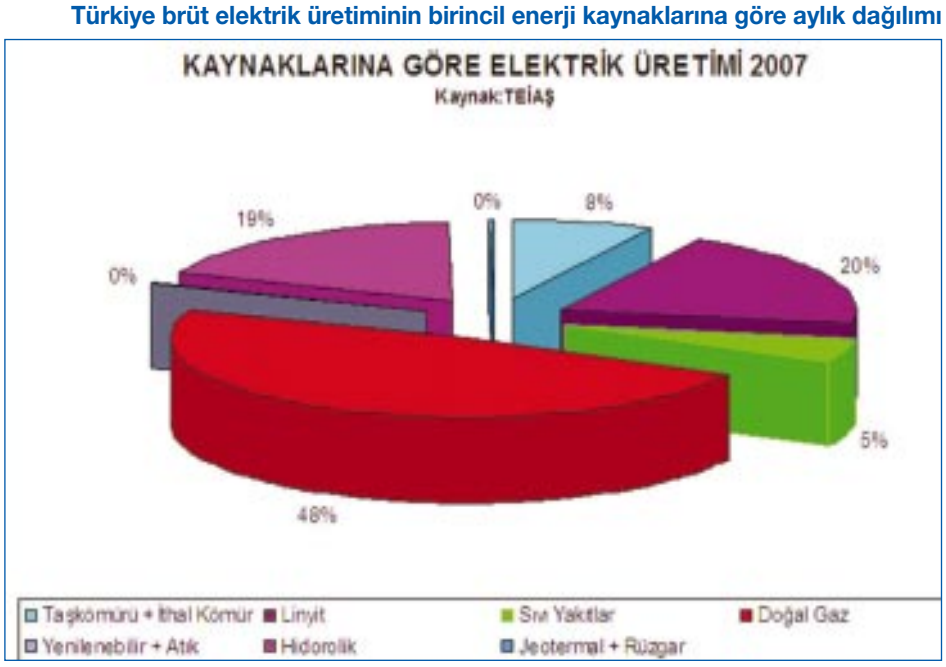

TOPLUMSAL BAKIŞ

Kemal ULUSALER
EMO Yönetim Kurulu Başkanı

Mona Lisa'nın Kaşları...

Oturup hesaplamışlar, bugünkü koşullarda ve bugünkü hızla arttığı takdirde dünya nüfusu 300 yıl sonra 60 trilyona ulaşacakmış. Yerkürede tüm okyanuslar, karalar, Everest'in tepesinden Sahra'ya kadar her metrekareye ortalama 100 kişi düşecek. Giderek artan nüfusun, refah içinde yaşam talebinin, gün be gün artacağı da açık. Dünyalı, barınacak bir konut, altına bir araba, bol ve sıcak su, giyim-kuşam vs. talebi ve bu talebi karşılayacak sanayi ile o sanayi için ihtiyaç duyulan enerjiye ulaşım için daha fazla arayış içinde olacaktır şüphesiz.

Fosil kaynaklardan petrol ve doğalgazın, bu hızlı tüketim ile yeni rezervlerin bulunmasına rağmen, yakın gelecekte tükenmesi kaçınılmazdır. Kömür ise çevre için bugünkü kullanım koşullarında bir sorun olarak önümüzde durmaktadır. Geriye, bazıları kabul etmese de, yenilenebilir kaynaklar içinde yer alan su kalıyor. Küresel ısınma söylemleri içerisinde suyun da geleceği soru işaretlerini barındırıyor bağrında. Güneş, geleceğin enerjisi olarak, önümüzde tek seçenek gibi görünüyor. Ve elbette ki güneş olduğu sürece var olacak olan rüzgar.

Şubat ayı içinde İzmir ve Ankara'da Karadeniz derneklerinin düzenlediği **"Doğa ve Hidroelektrik Santrallar"** konulu paneller gerçekleştirildi. Fırtına Vadisi başta olmak üzere özellikle Doğu Karadeniz'de hidroelektrik santralların doğa tahribatına neden olduğu dile getiriliyor. **"Bir avuç enerji için değer mi?"** sorusu sık sık soruluyor. Munzur ve Hasankeyf'in yanına kimi çevre inisiyatiflerinin **"Rüzgar, güneş bize yeter"** söyleminden yola çıkıp tüm kömüre dayalı termik santralları da koyarsak, bir avuç denen, Vatandaş Mustafa'nın binde 4 dediği miktar, toplam enerji miktarının yarısını geçiyor. Resmi rakamlarla yılda yüzde 6 ile yüzde 8 arasında değişen enerji talep artışını hangi kaynaklardan karşılayacağız sorusu, bu kez gündeme geliyor. Gerçekten rüzgar, güneş yeter mi? Elbette ki bu söylem bugün için gerçekçi değil. 2020'li yıllarda yaklaşık 100 bin megavat kurulu güç ihtiyacının, 48 bin megavat olarak tespit edilen rüzgar ile karşılanması söz konusu değil. Bugün için kurulu gücün 4'te 3'ünü bulan pik yükü karşılayacak, hemen sunuma açık hidroelektrik santrallarının 2020'de en az 45-50 bin megavat kurulu güce ulaşması gerekiyor. Görüleceği gibi bugünkü koşullarda rüzgar, güneş bize yetmiyor.

Peki, bu durumda ne yapılmalı?

Tahrip edilenin bir daha yerine konulması yüzyıllar almakta. Doğa ile satrançta açmaza düşüyoruz. Üstelik bir kez bile olsa rok yapma şansımız da bulunmuyor. Her şeye rağmen Fırtına'yı, Munzur'u korumak zorundayız. Ve bu olanaklıdır. Her şeyden önce kökten piyasacı yaklaşımdan vazgeçmek, enerji yönetiminde kamu eliyle kısa-orta ve uzun erimli planlama ile çözüm üretmek olanaklıdır. Fakat dediğimiz gibi bu bütünlüklü bir enerji politikası ile -hatta sanayi, tarım politikaları ile iç içe olacak şekilde- yapılmalıdır. Enerjiyi etkin ve verimli kullanma, doğru yer seçimleri, doğru projelendirme ile bu politikaların hayata geçirilmesi gerekmektedir. Yoksa yemeklik yağ için bile yağlı tohumların 3'te 2'sini ithal eden bir ülkede kürsülerden elinde etanol şişeleri ile **"işte kurtulduk"** söyleminde olan siyasi karar vericilerin sığ politikaları ile değil.

Sorulduğunda enerjide tüm ayrıntıların düşünüldüğünden söz edilir. Karadeniz ve Karadenizlilerden söze girmişken; 1960'lı yıllarda Amerikalılar aya ayak basınca bizim Karadenizlilerin ulusal duyguları bir hayli gıdıklanmış. Oturup "Biz niye geride kaldık; bir şeyler yapmalıyız" demişler. Uzun tartışmalardan sonra planlarını Temel, medyaya anlatmış:

"Onlar aya gitti ise biz de güneşe gideceğuz."

"Olur mu öyle bir şey; daha binlerce kilometre uzaktan erir, buhar olursunuz" demişler.

Temel, **"O ayrıntıyu da düşünduk, akşam serinluğunda gideceğuz"** deyivermiş.

Evet, ortada İtalyanların deyimiyle beyaz bir sinek gibi gelecek kurgusu ve hedef varken, ayrıntıları da düşündük söylemi ne kadar inandırıcı olabilir ki?

"Gözünüzün üstünde kaşınız var" diyerek, bizlerin eleştirilerini **"Siyaset yapıyorlar, bilmiyorlar"** söylemleri ile geçiştirmekte iken diğer yandan da topluma ayni yardımlarla Mona Lisa gülücükleri dağıtıyorlar. Kimbilir Mona Lisa'nın gözünün üstünde kaşı yok diyedir belki de...